

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**ΟΙ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΗΣ
ΩΣ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟ ΚΟΡΑΗ**

Ιωάννινα 1993

ΓΡΗΓΟΡΗΣ ΚΑΡΑΦΥΛΛΗΣ

**ΟΙ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΟΙ ΣΤΟΧΑΣΜΟΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΗΣ ΩΣ ΠΛΑΙΣΙΟ ΔΙΑΣΥΝΔΕΣΗΣ
ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟΝ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟ ΚΟΡΑΗ**

Η συστηματική έρευνα του κοραϊκού έργου κατά τους δύο τελευταίους αιώνες και ιδιαίτερα η μεταπολεμική ανάδειξη και εκτίμησή του, επλήρωσαν όλους σχεδόν τους τομείς της μακρόχρονης και καθοριστικής παρουσίας του Χίου λογίου στα ελληνικά γράμματα. Απομένει όμως μία ακόμη οφειλή, η οποία δεν συνιστά τυπικό μόνον χρέος προς το σφό διδάσκαλο, αλλά καθίσταται εντελώς απαραίτητη και για λόγους ουσίας: είναι η αποτίμηση της φιλοσοφικής του σκέυης μέσα από την εκπόνηση εμβριθούς και ειδικής διατριθής για τη σύνολη φιλοσοφία του¹. Βέβαια, σε δεκάδες εργασιών μπορεί κανείς να ανιχνεύσει φιλοσοφικές αναφορές και σε ειδικότερες, καθαρά φιλοσοφικές διερευνήσεις², να βρει απαντήσεις σε επί μέρους ενασχολήσεις και θεωρητικές αναζητήσεις του Κοραή. Συστηματική όμως και συγκεκριμένη ανάλυση της σύνολης κοραϊκής σκέυης δεν έχει ακόμη επιχειρηθεί. Αναγνωρίζοντας την έλλειψη αυτή, αλλά και το βάρος που συνεπάγεται μια τέτοια απόπειρα, η

1. Πληροφορούμαι ότι ο κ. Μύαρης, παλιός μεταπτυχιακός φοιτητής του Τομέα Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και νυν φιλόλογος της Μ.Ε., ανέλαβε πρόσφατα από τον Τομέα φιλοσοφίας την Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων την εκπόνηση της εν λόγω διδακτορικής διατριθής.

2. Πρβλ. τις εργασίες των Ευγ. Χατζηδάκη, «Δύο επεισόδια από τις διαμάχες των φιλοσόφων» στον τ. Έρανος εις Αδαμάντιον Κοραήν, Αθήνα 1965, σσ. 228-258 · Ρ. Αργυροπούλου, «Η αριστοτελική πολιτική και ηδική θεωρία και ο Αδαμάντιος Κοραής», Πρακτικά Παγκοσμίου Συνεδρίου «Αριστοτέλης», Θεσσαλονίκη 7-14 Αυγούστου 1978, τ. 2, Αθήνα 1981, σσ. 444-448, «Η σκέυη των ιδεολόγων στο έργο του Αδαμάντιου Κοραή», Πρακτικά Συνεδρίου Κοραής και Χίος (Χίος 11-15 Μαΐου 1983), τ. Β', Αθήνα

δική μας μελέτη περιορίζεται στη διασύνδεση παιδείας και φιλοσοφίας στους «αυτοσχέδιους στοχασμούς...» εντασσόμενη στο πλαίσιο των προηγούμενων αποσπασματικών αναλύσεων της φιλοσοφίας του Κοραή. Νομίζουμε όμως ότι και από την πλευρά αυτή η εργασία μας θα αναδείξει και θα αναλύσει ένα φιλοσοφικό ζήτημα και παράλληλα θα επιβοηθήσει τον μελλοντικό ερευνητή στην πραγματοποίηση του παραπάνω προτεινόμενου στόχου.

Ο Κοραής καταθέτει την «αυτοσχέδιον έκθεσιν» των απόψεών του για τη φιλοσοφία και την παιδεία ως μία πρακτική συμβουλή στους διδασκάλους για να ξεπεράσουν τα εμπόδια που θέτει η έξη, η καθημερινή

1985, σσ. 31-46, Roxane. D. Argyropoulos, "Les Droits de l' Homme dans pensée morale et politique des Lumières en Grèce", Extrait, *Actes du IIIe Colloque d' Histoire* (Athènes 14-17 Octobre 1987) *La Revolution Francaise et l' Hellénisme Moderne*, Athènes 1989, 69-85 - Φ. Ηλιού, «Στήν τροχιά των ιδεολόγων: Κοραής- Δαπου- Φουρναράκης», *Χιακά Χρονικά*, XX, I (1978), σσ. 36-38 (ανάτ), «Ιδεολογικές χρήσεις του Κοραϊσμού στον εικοστό αιώνα», στον τ. *Διήμερο Κοραή*, σσ. 143-207 και αυτοτελής στις εκδ. *Ο πολίτης*, Αθήνα 1989, - Κ. Ε. Χατζηστεφάνου, «Η πολιτική ηθική φιλοσοφία του Αριστοτέλη στο έργο του Αδαμάντιου Κοραή», *Πρακτικά Παγκοσμίου Συνεδρίου «Αριστοτέλης»*, τ. 2, Αθήνα 1981, σσ. 436-443, - Θ. Γραμματά, «Κοραής και Φαναριώτες-Ιδεολογικές διαστάσεις μιας διαμάχης», π. *Διαβάζω-Δεκαπενθήμερη επιθεώρηση του βιβλίου*, τχ. 82, 30 Νοε. 1983. Αφιέρωμα στον Αδαμάντιο Κοραή, σσ. 41-44, - Π. Μ. Κιτρομηλίδη, «Αυτόπτης φοβερών πραγμάτων -Η συζήτηση για τη Γαλλική Επανάσταση και ο Αδαμάντιος Κοραής», π. *Νέα Εστία-Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833)*, τχ. Χριστουγέννων 1983 (αφιέρωμα), σσ. 63-74, «Οι φάσεις της πολιτικής σκέψης του Α. Κοραή-Πρόταση ερμηνείας» στον τ. *Διήμερο Κοραή* 29 και 30 Απριλίου 1983: *Προσεγγίσεις στη γλωσσική θεωρία, τη σκέψη και το έργο του Κοραή*, έκδ. Κ.Ν.Ε. του Εθν. Ιδρ. Ερευνών, Αθήνα 1984, σσ. 102-112, "Jeremy Bentham και Αδαμάντιος Κοραής", *Πρακτικά Συνεδρίου «Κοραής και Χίος»* (Χίος 11-15 Μαΐου 1983), τ. Α' Αθήνα 1984, σσ. 285-308, «Ο Κοραής μελετητής του Bentham. Έρευνα στη βιβλιοθήκη της Χίου», π. *Μνήμων* 10/1985, σσ. 307-318, "Paschalis M. Kitromilides", "Jeremy Bentham and Adamantios Korais", *The Bentham Newsletter*, No 9, June 1985, pp. 34-48, Π. Κονδύλης, «Ο Κοραής και η φιλοσοφία του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού», *Πρακτικά Συνεδρίου Κοραής και Χίος*, τ. Β', σσ. 69-79 και στον τ. *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οι φιλοσοφικές ιδέες*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1988, σσ. 201-212, -Β.Α. Κύρκος, «Ο Κοραής και η 'υγιής' φιλοσοφία», *Πρακτικά Συνεδρίου Κοραής και Χίος*, ανάτυπο από τον τ.Β', Αθήνα 1985, σσ. 7-16, -Π. Χρ. Νούτσος, «Από τη 'φυσική' ζωή στην 'πολιτική κοινωνία' Θέσεις της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας του Κοραή», *Πρακτικά Συνεδρίου Κοραής και Χίος (ό.π.)*, σσ. 207- 213, Panagiotis Noutsos, "Adamantios Coray: Le

και η χρόνια, απέναντι σε κάθε καινοτομία³. Επισημαίνει όμως ότι παράλληλα με την τάση αυτή της αδράνειας του ανθρώπου λειτουργεί εντελώς αντίρροπα και αναδραστικά και η φυσική του κλίση προς τη μεταβολή, η οποία, όταν ενισχυθεί και από ευνοϊκές κοινωνικές παραμέτρους, καθίσταται αναπότρεπτη⁴. Το φαινόμενο αυτό ο Κοραΐς το παρακολουθεί και το ελέγχει ιδιαίτερα στο επίπεδο της εξέλιξης της γλώσσας. Η γλώσσα μεταβάλλεται τόσο πολύ στο πέρασμα του χρόνου, ώστε φτάνει σε ένα σημείο αλλαγής που αποχωρίζεται πλέον από την παλιά μορφή της και αδυνατεί τότε να ακολουθήσει και την αντίστοιχη γραμματική. Στη νέα της μορφή δεν θα αντιμετώπιζε ασφαλώς κανένα πρόβλημα, αν υπήρχαν *πεπαιδευμένοι* που θα κατέγραφαν τις σταδιακές αλλαγές και θα τακτοποιούσαν το τυπικό της, αν η εξέλιξή της δηλαδή γινόταν φυσιολογικά μέσα από τα αντίστοιχα κείμενα. Ο κανόνας αυτός δεν ίσχυσε στην περίπτωση της ελληνικής γλώσσας με αποτέλεσμα τον μακροχρόνιο και συνεχή ευτελισμό της. Όπως συνάγεται λοιπόν από τη θέση αυτή, ο Κοραΐς δέχεται μεν την εξέλιξη των γλωσσών, αλλά προκειμένου για την ελληνική αδυνατεί να αποδεχτεί εξ ολοκλήρου τη μορφή στην οποία αυτή έχει απολήξει στην εποχή του. Ο προφανής βέβαια λόγος είναι το βάρος της αρχαίας γλώσσας. Έτσι, λόγω της έλλειψης των *πεπαιδευμένων* η γλώσσα της εποχής του *κατήντησε* σ' αυτή τη μορφή, η οποία έχρηζε, κατά τη γνώμη του, αποκάθαρσης.

Από τα παραπάνω βέβαια υπονοείται ότι η διδασκαλία και η εκμάθηση της γλώσσας προϋπέθεταν ένα στάδιο ανασχηματισμού και ανασυγκρότησής της. Τόσο όμως η διδακτική της όσο και, κυρίως, η μαθη-

point de vue d'un témoin 'Oculaire' sur la dette des Lumières Françaises envers l'antiquité Grecque", *Δωδώνη*, τ. ΙΘ', Μέρος τρίτο, Ιωάννινα 1990, σσ. 47-55, Ν. Κ. Ψημμένος, «Ο Κοραΐς και το δόγμα 'νόμω καλόν, νόμω κακόν'», *Πρακτικά Συνεδρίου Κοραΐς και Χίος*, ανάτυπο, τ. Β', Αθήνα 1985, σσ. 17-30.

3. «Στοχασμοί αυτοσχέδιοι περί τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης» (στην έκδοση του 1805), στον τ. *Αδαμαντίου Κοραΐ, Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η αυτοβιογραφία του*, τ. Α', πρόλ. Κ.Θ. Δημαρά, Μορφ. Ίδρ. Έθν. Τραπ., Αθήνα 1984, σ. 66. (Όλες οι παραπομπές για τους «αυτοσχέδιους στοχασμούς» γίνονται στον τόμο αυτό).

4. Στο ίδιο, σ. 68.

5. Ό.π., σ. 3.

σιακή πρόσληψή της -όπως ασφαλώς και κάθε άλλης μάθησης- απαιτεί ως απαραίτητο μέσο την ύπαρξη και την εφαρμογή μιας κατάλληλης μεθόδου. Η αμεθοδία είναι σίγουρο ότι δυσκολεύει τη μάθηση, ενώ η ορθή μέθοδος με την κατάταξη των μαθημάτων ώστε να «γίνονται προειδοποιήσεις τὰ πρῶτα εἰς τὴν κατάληψιν τῶν δευτέρων», διευκολύνει τη γνώση⁶. Ο Κοραΐς διακρίνει με σχετική προφάνεια ότι η ορθή μέθοδος είναι απαραίτητη και για την ορθή σύνταξη. Ομιλεί για «φιλοσοφικήν Γραμματικήν τοῦ προφορικοῦ λόγου», που σημαίνει εξέταση της φύσης της γλώσσας, διατύπωση ακριβῶν εννοιῶν και διάκριση του συγκεκριμένου χρόνου κατά τον οποίο επιχειρείται να προβληθῶν οι κανόνες της γλώσσας⁷. Η προβολή της μεθόδου φαίνεται καθαρά και στην πρότασή του για σύνδεση και καθοδήγηση της γλώσσας από τη φιλοσοφία, γιατί ενδεχόμενη διάστασή τους θα οδηγούσε στην απαιδευσία. Εξάλλου διαστροφή της γλώσσας σημαίνει διαστροφή της παιδείας. Ασυνταξία της γλώσσας σημαίνει ασυνταξία των εννοιῶν. Καταφρόνηση των γραμματικῶν κανόνων σημαίνει και καταφρόνηση των κανόνων της Λογικῆς⁸. Επί πλέον η αμέθοδος παράδοση των μαθημάτων οδηγεί σε μάταιους κόπους, ενώ η εὐμέθοδος επιβουδεί ὄχι μόνο την εκμάθηση της ελληνικῆς ἀλλά και την εκπόνηση αξιόλογων μεταφράσεων⁹.

Το παραπάνω αἴτημα του Κοραΐ για υιοθέτηση αποτελεσματικῆς μεθόδου, διατυπώνεται με διαφορετικό τρόπο και στην προτεινόμενη καθοδήγηση της σύνολης ελληνικῆς παιδείας «ἀπὸ της Φιλοσοφίας τὸ φῶς», η οποία μεταφράζεται σε ἀλλαγὴ της χρησιμοποιούμενης μεθόδου. Βέβαια, εἶναι προφανές ὅτι το περιεχόμενο με το οποίο φορτίζει ο Κοραΐς την ἔννοια της μεθόδου συμπεριλαμβάνει τόσο την επιστημονική μεθοδολογία ὅσο και τη διδακτική και εκπαιδευτική τακτική. Πάντως η νέα μέθοδος πρέπει να ἀποβλέπει πρωτίστως ὄχι στην ἀπάνθιση «ῥησειδίων» και «λεξειδίων» ἀλλά στη διαμόρφωση χρηστών πῶν και στη διάπλαση καθοδηγητικοῦ νου, ο οποίος βέβαια «δὲν ἀποκτᾶται μὲ τὴν πολλὴν καὶ ἀμέθοδον ἀνάγνωσιν, ἀλλὰ μὲ τὴν εὐμέθοδον χρηστομά-

6. Ὁ.π., σ. 73.

7. Ὁ.π., σ. 118.

8. Ὁ.π., σσ. 125-126.

9. Ὁ.π., σσ. 138-139.

θειαν»¹⁰. Επομένως ο θηριώδης και καταναγκαστικός τρόπος μάθησης, δια των απειλών και της τιμωρίας, είναι απαράδεκτος και από ηθική αλλά κυρίως από παιδαγωγική άποψη, γιατί δεν συντελεί στον επιδιωκόμενο σκοπό¹¹. Αντί γι' αυτόν, προτείνεται η γυχαγωγική μέθοδος ως περισσότερο λυσιτελής και κυρίως ως ηθικοπλαστική¹². Εξάλλου, επειδή «[η] παιδεία είναι ήμέρωσις τῶν ἠθῶν», κάθε άγρια και μισάνθρωπη σοβαρότητα και σοβαροφάνεια που υπεισέρχεται στο περιεχόμενο και στα μέσα της μπορεί να αντισταθμίζεται από την ηδονή και τον φυσιολογικό γέλωτα. Ο Κοραής ολοκληρώνει τις σκέψεις του αυτές περί μεθόδου καταλήγοντας: «Ἐλπίζω ὅτι θέλει τέλος πάντων λάβειν τὸν τόπον τῆς κακῆς μεθόδου, μέθοδος ἐπιτηδειοτέρα...»¹³.

Είναι έκδηλο, ασφαλώς, ότι ο Χίος λόγιος εντάσσει τη μέθοδο στο χώρο της φιλοσοφίας και γι' αυτό αισθάνεται την ανάγκη να δικαιολογήσει τη συχνή χρήση της τελευταίας στο θέμα της παιδείας και ειδικότερα στο ζήτημα της *Γραμματικής*. Καταρχήν, πιστεύει ότι κάθε επιστήμη και τέχνη πρέπει να χειραγωγείται υπό της φιλοσοφίας για να διευκολυνθεί η λειτουργία και η μάθησή της και να αχθεί η ίδια σε τελειότητα. Η *Γραμματική* λοιπόν, ως μέρος του γνωστικού, είναι «ἀδιαίρετος τῆς Λογικῆς», αφού αποδίδει προφορικά και γραπτά τα σημεία των εννοιών. Επομένως η ορθή γραμματική απόδοση σαφών και ακριβών εννοιών διευκολύνει την επικοινωνία και τη συνεννόηση, κοινωνικές λειτουργίες που παίζουν σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση της ευδαιμονίας των ανθρώπων. Εξάλλου, η διασύνδεση παιδείας και φιλοσοφίας φαίνεται και στη διάπλαση του ανθρώπινου χαρακτήρα, του οποίου η αρνητική μορφή, τουλάχιστον, είναι κατά τη γνώμη του, αποτέλεσμα «ἢ παντελοῦς ἀπαιδευσίας, ἢ κακῆς καὶ ἀμεθόδου παιδεύσεως». Ακόμη και των λογίων και πεπαιδευμένων η έλλειψη παιδείας (απλότητα ηθῶν και λογική ορθότητα) μπορεί να οφείλεται στην εκπαίδευση και τη μάθηση που πήραν¹⁴. Ο Κοραής διευκρινίζει εδώ το εύρος και την ωφελιμότητα της φιλοσοφίας, ταυτίζοντάς την, όπως και οι αρχαίοι, με «ὄλην τὴν περιοχὴν τῆς ἀνθρω-

10. Ὁ.π., σσ. 154-155.

11. Ὁ.π., σσ. 158-159.

12. Ὁ.π., σσ. 164-165.

13. Ὁ.π., σσ. 170 και 176-177.

14. Ὁ.π., σσ. 178-179.

πίνης παιδεύσεως, ἤγουν τὴν θεωρίαν καὶ πράξιν ὅλων ὁμοῦ τῶν χρησίμων εἰς τὸν ἀνθρώπινον βίον...»¹⁵.

Ἡ δεύτερη αἰτία τῆς συνεχούς χρήσης τοῦ διπόλου φιλοσοφία-παιδεία εἶναι ἡ καθαρὰ ωφελιμιστικὴ οπτικὴ τῆς φιλοσοφίας, ἡ επιστροφὴ τῆς ὁποίας ἐρχεται νὰ θεραπεύσει τὶς πληγές καὶ κυρίως νὰ διασκεδάσει τὸ ζόφο που ἔχει επικαθῆσει ἐπὶ τὴν ἀρχικὴ τῆς κοιτίδα. Το προφανέστερο χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα αὐτῆς τῆς ἀχλύος εἶναι ἡ σύγχυση καὶ ἡ ἀντιπαραθετικὴ σχέση μεταξύ φιλοσοφίας καὶ θρησκείας, που χρησιμοποιεῖται τὶς περισσότερες φορές προσχηματικά γιὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὸ ἔργο τῆς πρώτης. Βέβαια οἱ ολίγοι, που λόγω ἀγνοίας, τηροῦν ἀνυποχώρητα ἀντιπαραθετικὴ στάση ἀπέναντι ἐπὶ τὴν φιλοσοφία, πρέπει νὰ πεισθούν. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἀντιδρῶν συνειδητὰ, γιὰ τὸ πρόβλημα τῆς ἀντιπαλότητας αὐτῆς δυναμοποιήθηκε ἀπὸ τὸν ἐπιδεικνυόμενον ζήλον γιὰ τὴν παιδεία ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰ -που ἐνισχύεται ἀπὸ τὶς προσλαμβανόμενες ἰδέες τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ διαμορφώνεται ἐπὶ τὴν σχηματοποίηση τοῦ νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ- καὶ τὴν πίστη ἐπὶ τὴν Ὁρθοδοξία καὶ κυρίως ἐπὶ τὸ τυπικὸ τῆς ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ἡ περιρρέουσα αὐτὴ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα δημιούργησε ἐν ὅλο τοῦ ἐλληνόφωνο χώρου υπαρξιακά προβλήματα ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς γιὰ τὸ Πατριαρχεῖο¹⁶, πού ἦταν μέχρι τότε τὸ καθοριστικὸ κέντρο γιὰ τὴν χάραξή τῆς.

Ὁ Κοραΐς ἀποδύεται ἐν μίᾳ συνεπῇ καὶ ἐπίμονῃ προσπάθειᾳ νὰ ἀναιρέσῃ τὴν ἐυρέως διαδεδομένη αὐτὴ ἀντίληψη γιὰ ἐχθρότητα μεταξύ φιλοσοφίας καὶ θρησκείας, ἀντιπαραβάλλοντας ἐπὶ τὴν πλήρη διάσταση τὴν ὑπαρξὴ ἀδελφικῶν σχέσεων μεταξύ τῶν δύο ἐννοιῶν καὶ τῶν χώρων που καλύπτουν. Σ' αὐτὸ διευκολύνεται, τουλάχιστον ἐπὶ τὸν ἴδιον βαθμὸν με τοὺς ἀντιπάλους του, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιβίωση τῆς μεσαιωνικῆς φορμαλιστικῆς θέσης γιὰ τὸ στενὸ σύνδεσμον μεταξύ φιλοσοφίας καὶ θρησκείας, ἐστὼ καὶ με ὑποταγμένη τὴν πρώτη ἐπὶ τὴν δεύτερη. Το πρόβλημα ὅμως που προέκυψε τώρα καὶ που ἐνοχλεῖ ἀνυπόφορα τοὺς σχολαστικούς, εἶναι ἡ προτεινόμενη καὶ νικηφόρα ἀντίστροφη σχέση μεταξύ τῶν δύο, τὴν ὁποία ὑπερασπίζεται ἀταλάντευτα καὶ ὁ Κοραΐς. Ὅπως προκύπτει πάντως ἀπὸ

15. Ὁ.π., σσ. 179-180. Πρβλ. καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς Ρ. Ἀργυροπούλου, «Ἡ σκέψη τῶν ἰδεολόγων ἐπὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραΐ», σσ. 36-37.

16. Βλ. Εὐγ. Χατζηδάκη, «Δύο ἐπεισόδια ἀπὸ τὶς διαμάχες τῶν φιλοσόφων», σ. 228. Ἰδιαίτερα οἱ αὐτοσχέδιοι στοχασμοὶ προκάλεσαν μεγάλη ἐνταση ἐπὶ τοὺς ἀντιπάλους τῶν «φιλοσόφων» καὶ τῆς «φιλοσοφίας», (σ. 229).

το σχήμα αυτό, δεν μπορεί να συναχθεί λογικά από τη θέση μείζονος και ελάσσονος που καταλαμβάνουν οι δύο έννοιες στο δυαδικό τους σύστημα ότι η φιλοσοφία είναι εχθρός της θρησκείας. Αντίθετα, η φιλοσοφία είναι εχθρός μόνο της δεισιδαιμονίας, της οποίας πρέπει να είναι και η «άληθής θρησκεία». Εξάλλου και οι μαθητεύσαντες στα *αριστοτελικά* και οι διδάσκοντες τα *γραμματικά*, φιλοσοφία διδάσκουν. Όσο για τις παρατηρούμενες αρνήσεις και τις παρενέργειες αυτής της ενασχόλησης, που σχηματοποιούνται στους *γευδοφιλόσοφους*, αυτοί είναι τόσοι όσοι και οι *γευδαπόστολοι* ή οι *γευδοχριστιανοί*. Εκείνο όμως που προκρίνει το προβάδισμα της φιλοσοφίας και που πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα, είναι η τεράστια θετική της δράση. Αυτή εξοβέλισε τη βαρβαρότητα της αμάθειας, δημιούργησε διδασκαλεία, αύξησε την παιδεία και κυρίως επέτρεψε στους ανθρώπους να βλέπουν τα πράγματα με *φιλοσοφικούς οφθαλμούς*¹⁷. Η πραγματική λοιπόν θρησκεία ως σοφία και λόγος του Θεού όχι μόνον δεν φοβάται τη φιλοσοφία, αλλά και πρέπει να στηρίζεται σ' αυτή. «Τῆς Φιλοσοφίας [άρα] ἔργον εἶναι νὰ ἐλευθερόνη, ἀνακαλύπτουσα τὰς ἀληθεῖς τῶν πραγμάτων αἰτίας, τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν δεισιδαιμονίαν, καὶ νὰ τοὺς διδάσκῃ τὴν ἀρετὴν, ἥγουν τοιαύτην διαγωγὴν, χωρὶς τῆς ὁποίας ἤδελεν εἶσθαι ἀνωφελὴς ἡ Θρησκεία»¹⁸.

Η θρησκεία βέβαια έχει χρησιμοποιηθεί ως όπλο κατά της φιλοσοφίας και στο παρελθόν, αλλά αν πράγματι η φιλοσοφία είναι εχθρός της θρησκείας, η δύναμη της τελευταίας μπορεί να καταλύσει την πρώτη¹⁹. Όσον αφορά τώρα τη θέση των ανθρώπων απέναντι στο *θεῖον*, πραγματικοί άθεοί είναι εκείνοι που δεν πιστεύουν στον πραγματικό θεό και όχι σ' αυτόν που έπλασαν οι αντιφιλόσοφοι. Γιατί ο πραγματικός θεός ως *Αυτοσοφία* πρέπει να αγαπά και τη φιλοσοφία και τους διακόνους της²⁰. Ο Κοραΐς δεν προβάλλει βέβαια μία συγκεκριμένη φιλοσοφική θεωρία ή μία φιλοσοφία της θρησκείας που κάνει κριτική στο θρησκευτικό λόγο και ελέγχει τα δόγματά του, αλλά την ορθή επιστημονική μέθοδο, την παιδεία, τη θεωρία και την πράξη. Παρόλο όμως που χρησιμοποιεί συνήθως αόριστα τον όρο *Φιλοσοφία*, ομιλεί πάντα για την *πειρα-*

17. «Στοχασμοί αὐτοσχέδιοι...», σσ. 181-186.

18. Στο ίδιο, σ. 187.

19. Ό.π., σσ. 187-188.

20. «Ακολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...», (έκδ. 1811), σ. 485.

ματικήν Φιλοσοφίαν²¹ και ελέγχει δριμύτητα τις δρησκευτικές παρεκβάσεις και ακρότητες²².

Αποκαλύπτεται λοιπόν από τη συγκρουσιακή σχέση μεταξύ φιλοσοφίας και δρησκείας ότι η πρόσληψη και η αξιοποίηση της πρώτης δεν γίνεται χωρίς αντιστάσεις. Αυτό συμβαίνει και για έναν επιπρόσθετο λόγο. Η απαιδευσία και η τυφλότητα έχουν δημιουργήσει μία έξη που αντιδρά φυσιολογικά ίσως -αλλά πάντα πρόσκαιρα- στο φως της φιλοσοφίας. Η φυσιολογική όμως αυτή στάση δεν ταυτίζεται με τη σκόπιμη και συμφεροντολογική ορισμένων. Αυτοί, επειδή δεν είναι πλέον πρόσφορο να εξολοθρευθούν με τα ιεροεξεταστικά βίαια μέσα τους οπαδούς της φιλοσοφίας, τους συκοφαντούν και τους υπονομεύουν, εκμεταλλευόμενοι την αμάθεια του πλήθους. Η φιλοσοφία βέβαια δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιήσει αντίστοιχα μέσα, αλλά μόνο τον ορθό λόγο. Γι' αυτό και διαχωρίζει τους ειλικρινείς εχθρούς της -που αντιδρούν πάντως εσφαλμένα- από εκείνους τους συμφεροντολόγους που η ανάδειξή της εξαφανίζει τη δική τους παρουσία. Όλοι αυτοί όμως πρέπει να παραμεριστούν για να μη «στερνηθῆ ἡ Ἑλλάς τὴν ἀληθινὴν παιδείαν, ἣτις, εἶναι ἡ παιδεία τῶν ἐπιστημῶν, καθὼς παραδίδονται τὴν σήμερον εἰς τὴν φωτισμένην Εὐρώπην»²³. Το γένος πάντως πρέπει να θεωρεί ως εχθρούς όχι μόνον αυτούς που θεωρούν επιβλαβεῖς τις επιστήμες που διδάσκονται στα φωτισμένα ἔθνη, αλλά και τις μωρολόγες διατριβές και βλασφημίες κατά της φιλοσοφίας. Οι εκφραστὲς τέτοιων αντιλήψεων αδυνατούν να κατανοήσουν το φως της παιδείας, ἔμειναν οἱ ἴδιοι ουσιαστικά ἀπαιδευτοὶ και δεν μπορούν να καθήσουν στο πηδάλιο της φιλοσοφίας. Προσπαθούν βέβαια, και ως ἓνα βαθμὸ το επιτυγχάνουν, να αναγάγουν αὐτὰ που ισχυρίζονται στη δρησκεία, οὕτως ὥστε η ἐξωτερικὴ αὐτὴ σχέση να παραπέμ-

21. Βλ. «Στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι...», (ἐκδ. 1805), σ. 193. —Για τὸ νόημα τῆς φιλοσοφίας και τὰ χρησιμοποιούμενα ἐπιθετὰ τῆς στον Κοραΐ πρβλ. και Β. Κύρκος, «Ὁ Κοραΐς και ἡ 'υγιὴς φιλοσοφία', σσ. 7-16».

22. Τέτοια εἶναι ἡ ἀπάντηση στο βιβλίο του Αθ. Πάριου, Ἐπιφωνήσεις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐρώπης ἐρχομένων φιλοσόφων... Τεργέστη 1802, (βλ. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...», (ἐκδ. 1807), σ. 254. σημ. 1) Ἡ μάχη πάντως του Κοραΐ κατά των σχολαστικῶν και των «αντιφιλοσόφων» ἔληξε με πλήρη νίκη του, (πρβλ. και Ε. Χατζηδάκη, ὁ.π., σ. 252).

23. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...», (ἐκδ. 1809), σσ. 318, 319 και 320.

πει έμμεσα στο «θεόπνευστο» του λόγου τους και έτσι να τον ισχυροποιεί²⁴.

Το είδος αυτό των εχθρών που κρύβεται και δρα κάτω από το προσωπίο της θρησκείας, μπορεί κανείς να το πολεμήσει με τα ίδια μέσα. Η χειρότερη όμως κατηγορία είναι εκείνων που επαγγέλλονται τον παιδαγωγό. Γιατί αυτοί δεν απορρίπτουν εξαρχής την εισαγωγή και τη διδασκαλία της φιλοσοφίας στον ελληνικό χώρο, αλλά απορρίπτουν επιλεκτικά ορισμένες από τις βασικές αρχές της, ευνουχίζοντας έτσι με τον κλασικό τρόπο οποιαδήποτε μεταβολή. Ως ενδιάμεσοι μεταξύ των πολλών θρησκευόντων που τρέφονται, στην ουσία, από την προηγούμενη απαιδευσία και των λίγων αλλά ειλικρινώς αφοσιωμένων υπερασπιστών της νέας φιλοσοφίας, δεν μπορούν ούτε να φιλοσοφήσουν πραγματικά ούτε όμως και να τραφούν από την εν λόγω απαιδευσία. Γι' αυτό υποκρίνονται τους φίλους των φιλοσόφων. Ο Κοραής κατατάσσει σ' αυτούς, τους λεγόμενους σχολαστικούς για τα ελληνικά δεδομένα, κυρίως τον Ν. Δούκα και το Στέφανο Κομμυτά. Ο τελευταίος με όπλα τα γνωστά «θρησκεία και πατρίδα» υβρίζει τον Κοραή. Χαρακτηρίζει μεν και αυτός τη φιλοσοφία ως επιστημονική γνώση και αλήθεια, αλλά επιμένει να αποκαλεί τον Κοραή *ψευδοφιλόσοφο*²⁵. Γι' αυτό καθίσταται εντελώς απαραίτητη η δύσκολη, ασφαλώς, διάκριση μεταξύ ψευδοφιλοσόφων και αληθινών φιλοσόφων, για να φωτισθεί αρκούντως και να εκκαθαρισθεί πλήρως το φιλοσοφικό πεδίο²⁶.

Νωρίτερα όμως πρέπει να διευκρινισθεί ότι ο επιδεικνυόμενος φόβος του Κοραή για τον κίνδυνο που διατρέχει η φιλοσοφία από τους διώκτες της είναι πλασματικός από την άποψη της οριστικής ή μη κατ'εξουσίας της. Στην πραγματικότητα ο σοφός γέρων λυπείται μόνο για το ενδεχόμενο γεγονός να καθυστερήσει η γενικευμένη χρήση της και να επι-

24. Στο ίδιο, σσ. 321-325.

25. Βλ. Στ. Κομμυτά, «Λόγος σπληνευτικός κατά τῆς αἱρέσεως τῶν ἀθέων Κοραϊσῶν», (1 Φεβρουαρίου 1815), που δημοσίευσε ο Β. Σκουβαράς στον τ. *Έρνος εις Αδαμάντιον Κοραϊνόν*. Βλ. σσ. 277-278, 281-282 (ύβρεις), σσ. 285-286, 304 και 312 (χαρακτηρισμούς του Κοραή ως ψευδοφιλόσοφου). Όπως επισημαίνει ο Σκουβαράς, τα επιχειρήματα του Κομμυτά είναι αδύναμα (σ. 347) και ο λόγος έμεινε αδημοσίευτος, επειδή είχε χάσει την επικαιρότητα του μετά τη δημοσίευση, πάλι το 1815, του έργου του Δούκα, *Απάντησις εις τὸν ἐπαγγελλόμενον Μισοπόνηρον...*

26. «'Ακολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...», (έκδ. 1810), σσ. 391-393.

τραπεί έτσι η εισαγωγή της από άλλους, όχι από τους ίδιους τους Έλληνες, αφού θεωρεί την νίκη της τελικά αναπότρεπτη²⁷. Είναι σίγουρος όμως ότι, παρά τα προβαλλόμενα προσκόμματα, οι Έλληνες δεν θα αντισταθούν στο επερχόμενο φως και δεν θα εκδιώξουν για δεύτερη φορά τη φιλοσοφία, τώρα που την επανακάλυψαν. Και σ' αυτό έρχεται αρωγός το αξιολογημένο γεγονός ότι η χρήση της *Γραμματικής* ως γενικής μαθήσεως και παιδείας που κυριαρχούσε ως την εποχή του «δέν ἤρκεσεν νὰ εὐοδώσῃ... εἰς τὰ πρόσω», γιατί έλειπε η χειραγωγή της φιλοσοφίας. Αλλά και η μονομέρεια της μέχρι τώρα φιλοσοφικής διδασκαλίας, η οποία προέβαλλε τις απόψεις ενός μόνον φιλοσόφου, δεν ήταν αποτελεσματική, γιατί λειτουργούσε δογματικά χωρίς το δημοκρατικό χαρακτήρα που πρέπει να έχει η φιλοσοφική διδαχή. Επομένως επιβάλλεται, όπως επισημαίνει ο Κοραΐς, να κυριαρχήσει η φιλοσοφία στη σύγχρονη μορφή της: «Ταύτην λοιπόν την πειραματικὴν Φιλοσοφίαν, ὡς διδάσκεται τὴν σήμερον, πρέπει νὰ λάβωμεν εἰς τὸ ἐξῆς ὁδηγόν, ἐάν θέλωμεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν λαμπρὰν κατάστασιν, ὅπου ἔφθασαν πολλὰ τῆς Εὐρώπης ἔθνη, τὰ ὁποῖα οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι ἀπεστρέφοντο ὡς βάρβαρα»²⁸.

Η περιγραφική και οπτιμιστική αυτή ταυτότητα της φιλοσοφίας μας προτρέπει να επιχειρήσουμε τον ορισμό του πραγματικού κατά την κοραϊκή εκδοχή, φιλοσόφου, «τοῦ ἀληθῶς φιλοσοφοῦντος», ο οποίος καθίσταται απαραίτητος και λόγω της σύγχυσης που έχουν επιφέρει οι *γευδοφιλόσοφοι*. «Ὁ ἀληθῶς [λοιπόν] φιλοσοφῶν οὔτε λαλεῖ οὔτε γράφει παρ' εἰς ὅσα ὀψωσθήποτε ἔχει εἶδῃσιν, οὐδ' ἐπιχειρεῖ τὰ ὑπερβαίνοντα πολὺ τὴν δύνάμιν του. Ὁ ἀληθῶς φιλοσοφῶν τότε μόνον γράφει, ὅταν ἐλπίζει νὰ ὠφελήσῃ κοινῶς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ἐξαιρέτως τὴν πατρίδα του...»²⁹. Πραγματικός λοιπόν φιλόσοφος είναι αυτός που ελέγχει τα όρια της γνώσης του και του οποίου η οποιαδήποτε θεωρητική προσφορά αποσκοπεί στην ωφέλεια του κοινού και της πατρίδας. Αποφεύγει την ιδιοτέλεια και την κολακεία και συναγωνίζεται τους άλλους μόνο για το καλό της παιδείας του γένους. Αδιαφορεί για την αρέσκεια ή απარέσκεια του απαίδευτου όχλου και γνωρίζει ότι δεν μπορεί να αλλάξει ριζικά το πλήθος και να επιβάλει την ορθή κρίση των πραγμάτων, γιατί αυτό εξαρ-

27. «Στοχασμοὶ αὐτοσχέδιοι...», σσ. 189-191.

28. Στο ἴδιο, σσ. 191 και 193.

29. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...» (έκδ. 1810), σ. 393.

τάται σε μεγάλο βαθμό από την παιδική ανατροφή³⁰. Επειδή λοιπόν ο άνθρωπος αλλάζει μέσα στην παιδική ηλικία και προετοιμάζεται για την υπακοή και την εφαρμογή των νόμων -αλλιώς ζει με θηριώδη τρόπο τον οποίο ενδεχομένως και να ξεπερνά- η λειτουργία και η απόδοση των επιστημών και της φιλοσοφίας απαιτεί να γίνει αντικείμενο επισταμένης μελέτης και να τύχει ιδιαίτερης προσοχής η παιδική ανατροφή.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να επισημάνουμε ότι υπάρχει μία ετεροκαθορίζουσα σχέση ανάμεσα στο αποτέλεσμα της ανατροφής (λειτουργία επιστημών) και στις θεωρητικές βάσεις στις οποίες αυτή πρέπει να στηριχθεί (αρχές των επιστημών). Δηλαδή η ορθή αγωγή τροφοδοτεί και τροφοδοτείται από τις επιστήμες. Είναι επόμενο λοιπόν ότι για να είναι αποτελεσματική, προϋποθέτει κατά την παράδοση των κοινών γραμμάτων τη χρήση της φιλοσοφικής μεθόδου. Τρανή απόδειξη γι' αυτό ήταν η μέθοδος του Σωκράτη³¹. Ο Κοραΐς πάντως θεωρεί ως μέρος της παιδικής ανατροφής και την ημέρωση των νηδών, η οποία υπάγεται στο νόμο της σταδιακής εξέλιξης και της προόδου του ανθρώπινου πολιτισμού³². Με βάση το νόμο αυτό λειτουργεί και η φιλοσοφία και επομένως κανείς δεν μπορεί πια να της φράζει το δρόμο. Έπαυσε πλέον η αναισθησία και αυτό σημαίνει ότι η Ελλάδα άρχισε να φιλοσοφεί³³.

Μέσα στη φιλοσοφούσα αυτή ατμόσφαιρα, πρώτιστο έργο του φιλοσόφου είναι η αυτογνωσία. Αυτή, μαζί με την ειδικότερη παράμετρο της γνώσης των συνθηκών, καθοδηγεί την κοινωνική του δράση, η οποία πρέπει να έχει σταθερή οπτική και προοπτική την προσφορά προς την πατρίδα. Η κατάκτηση όμως της αυτογνωσίας εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την ποιότητα και την ποσότητα των αποθησαυρισμένων ιδεών. Αυτό σημαίνει ότι η αυτογνωσία χωρίς την ανάπτυξη των επιστημών και των τεχνών, που είναι ο σχηματικός χώρος ένταξης των ιδεών, είναι αδύνατη. Απουσία των πρώτων σημαίνει έλλειψη των δευτέρων. Οι ιδέες όμως ως ύλη του ενδιαθέτου λόγου βρίσκουν την αντιστοίχισή τους και στον προφορικό. Αυτός μπορεί να τις καλλωπίζει ή να τις ασχημαίνει. Πάνως υπάρχει μία διαλεκτική σχέση ανάμεσα στο νου και στην έκφρα-

30. Στο ίδιο, σσ. 393-395.

31. Ό.π., σσ. 396-399 και 402.

32. Ό.π., σσ. 403 και 405-406.

33. «Ακολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...». (έκδ. 1812), σσ. 486 και 488.

σή του, γιατί αυτός που συλλογίζεται ανορθολογικά ομιλεί άσχημα και εκείνος που ομιλεί άσχημα δυσχεραίνει τη δύναμη του συλλογίζεσθαι και εμποδίζει το νου να ανακαλύψει την αλήθεια. Άρα καθιστά σχεδόν αδύνατη, ή έστω πλασματική, και την αυτογνωσία.

Η διαλεκτική αυτή σχέση ανάμεσα στο νου και τη λεκτική του έκφραση είναι αποτυπωμένη στους αρχαίους με τα ρήματα *φράζω* και *φράζομαι*³⁴. Ο Κοραΐς για να στηρίξει θεωρητικά την πρότασή του για καθαρό της γλώσσας, αναφέρεται και στη διαμάχη των ερευνητών τις λέξεις και εκείνων που περιορίζονται μόνο στον έλεγχο των ιδεών. Κατά την άποψή του, αφού το *φράζω* και *φράζομαι* είναι αχώριστα, είναι αναγκαίος ο έλεγχος της γλώσσας. Αυτό μεταφράζεται στην αποδοχή και την υιοθέτηση της θέσης ότι γνώση ακολουθεί την πορεία: *πράγματα, λέξεις, ιδέες*. Είναι φυσικό λοιπόν, όταν οι λέξεις είναι «βαρβαρωμένες» να έχουν οδηγήσει και σε στρεβλή γνώση και για το λόγο αυτό πρώτος όρος της μάθησης πρέπει να είναι ο καθαρός της γλώσσας για να φύγει μαζί με αυτόν και η απαιδευσία. Αυτό φαίνεται καθαρά και στην περίπτωση της νεοελληνικής παιδείας, που για τους μεν περιορίζεται στα *καλά γραμματικά*, ενώ για άλλους αυτή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς τη *φιλοσοφία*. Να ακολουθήσουμε επομένως την πρόταση «Άρχη παιδείσεως όνομάτων επίσκευις». Η μελέτη της ιστορίας της γλώσσας είναι ο ενδεικτικότερος δείκτης για τη μελέτη και την κατανόηση της ιστορίας του πολιτισμού ενός έθνους. Πράγμα που μας παραπέμπει στην απαραίτητη σύνταξη του Λεξικού. Πρέπει επομένως να μελετήσουμε την ιστορία της σημασίας των λέξεων και να την αντιστοιχίσουμε και με εκείνην των φωτισμένων εθνών. Αυτή θα μας δείξει ότι η «βαρβάρωση» των λέξεων διαστρέφει τη σημασία τους και τα ήδη και ότι απαιτείται αποκατάσταση εις το ορθόν. Λαμπρότερο παράδειγμα, πάντως, έρευνας των λέξεων δεν είναι άλλο από εκείνο του Αριστοτέλη που ετυμολογεί τις γνωστές σε όλους λέξεις για να βρει την πραγματική τους σημασία³⁵.

Τη γενική αρχή που κατέθεσε εξ αρχής ο Κοραΐς ότι καμία τέχνη και επιστήμη δεν μπορεί να τελειωθεί χωρίς της φιλοσοφίας το φως, την εφαρμόζει επί πλέον και στην περίπτωση της ρητορικής. Η σύνδεση φι-

34. Στο ίδιο, σσ. 491-493.

35. Ό.π., σσ. 494-497, 504 και 509.

λοσοφίας και ρητορικής υπακούει στο γενικό νόμο ότι ο προφορικός λόγος είναι απεικόνισμα του ενδιάθετου. Επομένως, τελειοποίηση του προφορικού σημαίνει αντίστοιχη τελειοποίηση του ενδιάθετου. Και αυτή δεν την κάνει κανείς άλλος παρά μόνον η φιλοσοφία. Εξάλλου και μία αντιστοίχιση της εφαρμογής των δύο μεγεθών μάς αποκαλύπτει ότι η ακμή της ρητορικής είναι σύγχρονη με εκείνη της φιλοσοφίας και ιδιαίτερα με τη φιλοσοφία που «διδάσκει τὴν τέχνην τοῦ συλλογίζεσθαι, καὶ τὴν θεωρίαν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας». Γι' αυτό και το ιδιαίτερο βάρος της ρητορικής εντοπίζεται στο *συμβουλευτικόν*, γιατί εκεί διατυπώνονται οι γνώμες και οι συμβουλές τις οποίες έχει ανάγκη σήμερα το γένος³⁶. Ἄρα και η ρητορική, συνδεδεμένη με τη φιλοσοφία, έχει ἡ αποκτὰ παιδευτικὸ χαρακτήρα. Για να έχει ὅμως αὐτή συγκεκριμένα αποτελέσματα, πρέπει να είναι καθαρά ωφελιμιστική, να περικλείει δηλαδή το καλὸ και συμφέρον, γιατί τότε μόνο καθοδηγείται ἀπὸ τη φιλοσοφία, ὅταν προξενεῖ στον ακούοντα την ἀπαραίτητη για την πειθῶ του ἡδονή³⁷.

Ο Κοραΐς, πνεῦμα ἀνήσυχο και ἀνοιχτὸ στην υιοθέτηση νέων ιδεῶν και παιδευτικῶν μεθόδων, προτείνει τον πειραματισμὸ και με την μέθοδο του Pestalozzi, γιατί την ἔχει ἀξιολογήσει ως διευκολυντική στην ἐκμάθηση της ἀριθμητικῆς. Κάτι ἀντίστοιχο - ἀνεύρεση δηλαδή κατάλληλης μεθόδου - θα πρέπει να επιχειρηθεῖ ἀπὸ τους «γραμματιστάς» και για τη μέθοδο της ἀνάγνωσης³⁸. Ο προβληματισμὸς ὅμως πάνω σ' αὐτὸ το ζήτημα προσκρούει προς το παρόν, ως ἓνα βαθμὸ, στην ἀρνητικὴ στάση των ἀντιφιλοσόφων, που εἶναι βέβαια γυμνοὶ και θα ἀποδείξουν ἄμεσα την υπεροχὴ της φιλοσοφίας, αὐτοὶ που ως υπερασπιστῆς και φίλοι της ἀπαδευσίας βρίσκονται πολὺ μακριὰ ἀπὸ τη φωτισμένη Ευρώπη³⁹. Οι συγκεκριμένες βέβαια ἀντιστάσεις δεν μποροῦν σε καμιά περίπτωση να ἀποκρύβουν ὅτι η κοραϊκὴ πρόταση για δοκιμὴ του συστήματος του Pestalozzi⁴⁰ ἀξιολογεῖται ως ἀπόλυτα νεωτεριστική. Μπορεῖ να ἐνταχθεῖ

36. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...» (ἐκδ. 1807), σσ. 223, 227 και 243.

37. Στο ἴδιο, σσ. 248-249.

38. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...» (ἐκδ. 1809), σσ. 351-353.

39. Στο ἴδιο, σσ. 357, 363, σημ. 2 και 365, σημ. 1.

40. Βλ. και Π. Τζερμιᾶς, «Ο Αδαμάντιος Κοραΐς και ο Johann Heinrich Pestalozzi», π. *Νέα Ἐστία*, (Χριστούγεννα 1983), σ. 61. —Πρβλ. ἀκόμη και Ελένη Δ. Μπελιά, «Ἀπόψεις του Κοραΐ δια την οργάνωση της ἐκπαιδεύσεως», *Πρακτικὰ Συνεδρίου Κοραΐς και Χίος* (Χίος 11-15 Μαΐου 1983), τ. Α, σ. 155.

με ασφάλεια μέσα στο γενικό επιστημονικό πνεύμα που τον διακρίνει και το οποίο αντίκειται σε κάθε δογματισμό. Αυτό φαίνεται εναργέστερα από οπουδήποτε αλλού στις αμφιβολίες που διατυπώνει ο ίδιος για την εγκυρότητα των προτάσεών του σχετικά με τη γλώσσα: «...Μόλον ὅτι ἐδαπάνησα μέρος τι τῆς ζωῆς μου εἰς τῶν τοιούτων τὴν ἔρευναν, ὁμολογῶ (χωρίς ὑπόκρισιν μετριοφροσύνης) ὅτι ὅσα εἶπα, λέγω, καὶ θέλω εἰπεῖν εἰς τὸ ἔξῃς, εἶναι καὶ εἰς ἐμὲ αὐτὸν ἀβέβαια. Ἐνδέχεται νὰ ᾖναι καλά, ἐνδέχεται νὰ ᾖναι ἐσφαλμένα... φρονιμωτέραν ἄλλην συμβουλήν εἰς τὸ ἔθνος νὰ δώσῃ τις δὲν ἔχει παρὰ τὴν συμβουλήν τοῦ χυδαῖσμοῦ, ἤγουν νὰ γράφῃ καθὼς μιλεῖ καὶ νὰ μὴ γυρεῦῃ νὰ σιάσῃ τὴν γλῶσσαν τοῦ ὁποῦ ἔλαβεν ἀπὸ τοὺς γονιούς του...»⁴¹. Εξάλλου, ἡ επιστημονικὴ ωριμότητα τοῦ Κοραΐ καταγράφεται καὶ σὴν συνολικὴ πρότασή του γιὰ τὴν κατάκτηση καὶ τὴ διάδοση τῆς παιδείας, ὅπου απαιτεῖται ἡ σύζευξη τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης, τῆς κλασικῆς γραμματείας καὶ τῶν ιδεῶν τοῦ δυτικῆς Διαφωτισμοῦ δια τῆς μετακενώσεως⁴². Ἡ παιδεία εἶναι πράγματι ἀγαθὸ διαχρονικῆς αυτοσυνειδησίας τῶν Ἑλλήνων καὶ πρόσληψης τῶν φώτων τῆς Δύσης, ἀποτελεῖ δε κοινὸ τόπο σὲ ὅλους τοὺς λόγιους τῆς ἐποχῆς⁴³.

Ἡ ἀποτίμηση τῆς παιδείας ὡς ὑψίστου ἀγαθοῦ, δημιουργεῖ σὴν Κοραΐ καὶ τὴν εὐθύνη γιὰ τὸν ἐλεγχὸ τῶν σχέσεων διδασκάλων - φιλοσόφων καὶ μαθητῶν. Ἐπιτυχία τοῦ δασκάλου εἶναι νὰ ἀποκτήσῃ ὑπόληψη ἀπὸ τοὺς μαθητῆς καὶ διὰ τὴν σοφίαν καὶ διὰ τὴν ἀρετήν. Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιδειχθεῖσα διαγωγή, ἡ ὁποία πρέπει νὰ βρίσκεται πάντα σὲ ὄψος τῆς ὑψηλῆς θέσης τοῦ φιλοσόφου. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά πρέπει κάθε ἀγωγή νὰ ἀποβλέπει σὴν ἡμέρωση τῶν νῦν καὶ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθεῖ παρὰ μόνο δια τῆς ἀγάπης καὶ δια τῆς μεθοδικῆς διδασκαλίας τῆς ἐλληνικῆς φιλολογίας, πρὶν ἀπὸ τὴ διδασκαλία τῶν ἐπιστημῶν. Ἡ σύνθεση αὐτὴ εἶναι δοκιμασμένη, γιὰτί ὅλοι οἱ παλαιοὶ φιλόσοφοι ὑπῆρξαν καὶ φιλόλογοι καὶ μάλιστα οἱ καλύτεροι γραμματικοί. Κατένοψαν ὅτι τὰ λεγόμενα ἀνθρώπινα γράμματα συντελοῦν ὄχι μόνο σὴν τέχνη τοῦ γράφειν ἀλλὰ καὶ σὴν νῦνικὴ διάπλαση τῆς ἥπιας συμπεριφορῆς. Εξάλλου κάτι τέτοιο ἀπαιτεῖ καὶ τὴ σφικτὴ ἔνωση τοῦ σώματος με τὴν

41. Ἀδ. Κοραΐς, *Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', ἐκδ. ΟΜΕΔ., Ἀθήνα 1979 σ. 28.

42. Πρὸβλ. Ε.Δ. Μπελιά, *ὁ.π.*, σ. 157.

43. *Στὸ ἴδιο*, σ. 166.

γυχή. Δηλαδή οι τύποι ευαρέστησης των αισθήσεων ταυτίζονται με εκείνους που αγαπά η γυχή⁴⁴.

Η ένωση φιλοσοφίας και φιλολογίας στη διδασκαλία είναι απαραίτητη γιατί, πλὴν των μαθημάτων της φωτισμένης Ευρώπης, πρέπει να εμφυτεύεται στην γυχή των νέων η αγάπη για την παιδεία και την αρετή. Και τέτοια ιερή μανία δεν γεννιέται στις γυχές μόνο με τη διδασκαλία των μαθηματικών και φυσικών επιστημών και τα πειράματα αλλά με «τὴν θείαν τέχνην τοῦ λαλεῖν καὶ γράφειν». Αυτή την ιερή μανία πρέπει πρώτα να την έχουν οι διδάσκαλοι για να καταστήσουν και τους μαθητές διασώτες της αληθινής παιδείας. Ο Κοραΐς θέλει τα σχολεία εργατήρια *χρηστοπαιδείας*. Και ο στόχος αυτός εξυπηρετείται καλύτερα με τη φιλοσοφική και φιλολογική διδασκαλία και το παράδειγμα της αρετής των διδασκάλων. Η συγκεκριμένη λοιπόν διδασκαλία και η χρήση της νέας μεθόδου θα επιβεβαιωθούν στους μεταμορφωμένους μαθητές. Ο Κοραΐς κλείνει αυτό τον παραινετικό προς τους δασκάλους τονίζοντας ότι τα θετικά αποτελέσματα θα τονώσουν το ενδιαφέρον της πολιτείας όχι μόνο για τη διδασκαλία της φιλοσοφίας, αλλά και θα περιποιήσουν ιδιαίτερη τιμή για τους διδασκάλους-φιλόσοφους⁴⁵.

Είναι βέβαια προφανές ότι η συνύπαρξη των δύο επιστημών συνιστά μέρος της σοφίας ενός έθνους που πιστοποιείται και από αντίστοιχο αριθμό φωτισμένων ανδρών που εκφράζουν την εξέλιξή του. Ο Κοραΐς παραλληλίζει την πρόοδο της παιδείας με το νόμο της βαρύτητας των σωμάτων. Δηλαδή έχουμε μία αυξανόμενη επιτάχυνση όσο πλησιάζουμε προς το τέρμα και στις δύο περιπτώσεις⁴⁶. Η εξέλιξη αυτή έχει ως αποτέλεσμα τον επιμερισμό και στο χώρο των επιστημών και της παιδείας. Μολονότι ο Κοραΐς ταύτισε τη φιλοσοφία με τη σύνολη επιστήμη, εν τούτοις ο επιμερισμός των επιστημών είναι αναγκαίος και για την ανάπτυξή τους και για την ορθή διδασκαλία. Αλλιώς, κινδυνεύουν και οι δύο με καταποντισμό. Τα φωτισμένα έθνη έχουν επιμερίσει τις επιστήμες και έχουν αναθέσει τη διδασκαλία τους σε διαφορετικούς διδασκάλους. Αντίθετα, η διδασκαλία ενός διδασκάλου κυριαρχεί στα βαρβαρωθέντα και στα α-

44. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...», (έκδ. 1812), σσ. 512-514 και 516.

45. Στο ίδιο, σσ. 518-520 και 523.

46. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...», (έκδ. 1813), σσ. 526-527.

ναγεννώμενα έθνη, όπως περίπου συμβαίνει και με το ελληνικό. Σ' αυτό έχει αποχωρισθεί, προς το παρόν, μόνον η Γραμματική από τη φιλοσοφία, ενώ απομένει και ο επιμερισμός της ίδιας της φιλοσοφίας, που προϋποθέτει όμως και υπόκειται κυρίως στην επιμόρφωση δασκάλων στη φωτισμένη Ευρώπη⁴⁷.

Η εκτεταμένη ανάλυση και η ερμηνεία των «αυτοσχεδίων στοχασμών...» που προηγήθηκε, μπορεί να συνοψισθεί, σύμφωνα και με τη συγκεκριμένη συζήτηση του ίδιου του Κοραή, στα εξής: ο σοφός διδάσκαλος έδειξε στο πρώτο μέρος την ανάγκη της αναμόρφωσης της Γραμματικής και τη σύνδεσή της με τη Λογική. Στο δεύτερο μέρος συνέδεσε τη ρητορική με τη φιλοσοφία. Στο τρίτο μίλησε για την αναγκαιότητα σύνταξης Λεξικού της κοινής γλώσσας. Στο τέταρτο τόνισε την αναγκαιότητα για κοινή προσπάθεια όλων των διδασκάλων. Στο πέμπτο συνέκρινε τις δύο γλώσσες. Στο έκτο πρότεινε τη σύνδεση φιλοσοφίας-φιλολογίας και επιστημών. Στο έβδομο επεσήμανε την πρόοδο της παιδείας στα έθνη και έθιξε τη θεωρία της προόδου⁴⁸. Οι αυτοσχέδιοι στοχασμοί κλείνουν, (όγδοο μέρος), με μία γενική επίδεση κατά των πάσης φύσεως σκοταδιστών, ιερωμένων και λαϊκών⁴⁹, και με ένα ταυτόχρονο ύμνο προς την παιδεία του ελληνικού γένους που είναι σήμερα αληθής μετακένωσις και η μετάδοσή της αποτελεί πράγματι ένα αληθινό μετακένωμα. Και ειδικότερα: «...ή μετάδοσις τῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἂν ἀκολουθήσετε τὴν καλὴν μέθοδον, εἶναι ἀληθινὴ μ ε τ α κ έ ν ω σ ι ς ἀπὸ τὰ κοφίνια τῶν ἀλλογενῶν εἰς τὰ κοφίνια τῶν Ἑλλήνων...»⁵⁰. Και περαίνει: «ἀλλ' ἀναλαμβάνομεν πολιτισμόν, τοῦ ὁποῦ νὰ χάσωμεν παντάπασι τὰ ἴχνη μᾶς ἐμπόδισεν ἢ ὀπωσοῦν φυλαχθεῖσα τῶν προγόνων ἡμῶν γλῶσσα, καὶ νὰ ἐξανεύρωμεν χωρὶς πολὺν κόπον μᾶς βοηθεῖ τῶν γειτόνων φωτισμένων ἐθνῶν ὁ πολιτισμός»⁵¹.

Θα μπορούσε να χαρακτηρίσει κανείς την εν λόγω αφοριστική απόληξη των στοχασμών του Κοραή ως σχηματοποίηση δύο σύγχρονων ό-

47. Στο ίδιο, σσ. 531-532.

48. «Ἀκολουθία και τέλος τῶν αὐτοσχεδίων στοχασμῶν...» (έκδ. 1814), σσ. 549-552.

49. Στο ίδιο, σσ. 556-562.

50. Ο.π., σσ. 561-562.

51. Ο.π., σ. 566.

ρων: της παράδοσης και του εκσυγχρονισμού. Ακριβώς για να κατανοηθεί η λειτουργία του σχήματος αυτού και κυρίως η χρησιμότητα της φιλοσοφίας ως εφαρμοσμένης γενικής αντίληψης των πραγμάτων, απαιτούνται δυο-τρεις ακόμη απαραίτητες διευκρινίσεις του κοραϊκού πεδίου. Ο Κοραΐς αντιλαμβάνεται προφανώς ότι για να επιτύχει τη σύνδεση φιλοσοφίας και παιδείας πρέπει να θέσει εκποδών ορισμένα ισχυρότατα εμπόδια και να στηριχτεί σε ερείσματα είτε κοινής αποδοχής είτε ισοσταθμούντα τα απορριπτέα και απορριπτόμενα. Ο πρώτος στόχος λοιπόν είναι να αποφύγει, πάση δυσία, την κατηγορία περί αθεΐας. Ο δεύτερος είναι η διακριτική απώθηση, στο βάθος του σκηνικού, της δύραθεν αριστοτελικής φιλοσοφίας και η αντικατάστασή της με μία ισοβαρή και ισομεγέθη φιλοσοφική θεωρία. Και ο τρίτος είναι η προβολή της ελληνικότητας και της ενότητας των Ελλήνων στον ζητούμενο κοινό παιδευτικό στόχο.

Η λύση στο πρώτο πρόβλημα είναι η σύνδεση της πίστης με την παντογνωσία του θεού και η αναγωγή του γνωσιολογικού προβλήματος σε θεϊκή επιταγή, αφού ο θεός ως γνωρίζων τα πάντα όχι μόνο επιτρέπει, αλλά εντέλλεται στους ανθρώπους την έρευνα και τη γνώση παντός επιστητού. Χαρακτηριστικότερος εκπρόσωπος που θα μπορούσε να πείσει για την οπτική αυτή εκ μέρους του χριστιανικού στρατοπέδου είναι ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς. Ο Κοραΐς πιστεύει ότι ο φιλόσοφος αυτός δίνει τις καλύτερες απαντήσεις στην επικαιρότητα του προβλήματος των σχέσεων φιλοσοφίας και θρησκείας και αποστομώνει τους επικριτές των φιλοσόφων. Πράγματι, ο Κλήμης χαρακτηρίζει τη φιλοσοφία ως «θείας έργον Προνοίας»⁵² και ως «προπαιδείαν τοῖς τὴν πίστιν δι' ἀποδείξεως καρπούμενοις»⁵³. Ιδιαίτερα για τις αντιδράσεις των θρησκόληπτων και των επαγγελματιών της θρησκείας είναι καταπέλτης: «Οἱ πολλοὶ δέ, καθάπερ οἱ παῖδες τὰ μορμολύκεια, οὕτω δεδίασι τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν, φοβούμενοι μὴ ἀπαγάγη αὐτοῦς. Εἰ δὲ τοιαύτη παρ' αὐτοῖς ἐστὶν ἡ πίστις, (οὐ γάρ ἄν γνώμην εἴποιμι), ἵνα λυθῆ πιθανολογία, λυθῆτω διὰ τούτους μάλιστα...»⁵⁴. Αλλά ο Κλήμης δεν περιορίζεται μόνο σε μια γενι-

52. *Στρωματεῖς*, Α', σ. 278.

53. Στο *ίδιο*, σ. 282.

54. *Ό.π.*, ΣΤ', σ. 655.

κή στήριξη της φιλοσοφίας. Τονίζει και τη σημασία της για τη διόρθωση του νου και της θελήσεως, την ηθικοπρακτική της δηλαδή σημασία⁵⁵.

Ο διαπλαστικός ρόλος της φιλοσοφίας, που μας ενδιαφέρει άμεσα εδώ, καταφαίνεται άριστα στο έργο του Πλάτωνα, ο οποίος δίνει τη λύση στο δεύτερο πρόβλημα και γι' αυτό ο Κοραΐς προβαίνει σε συνεχείς αναφορές σ' αυτόν. Θα μπορούσε κανείς να επισημάνει ότι ο Πλάτων καλείται να επιβεβαιώσει τις παιδευτικές αξίες με τον ίδιο περίπου τρόπο που εκκαλείτο για άλλα ζητήματα από την προηγούμενη, τη σχολαστική φιλοσοφία, ο Αριστοτέλης⁵⁶. Τα πλατωνικά κείμενα συνηγορούν στο έργο που έχει επωμισθεί ο Κοραΐς, γιατί τονίζουν την αναγκαιότητα της διδασκαλίας των χρησίμων και αναγκαίων μαθημάτων⁵⁷, τη σπουδή των πραγμάτων και όχι των ονομάτων⁵⁸ και κυρίως την ανεύρεση της ουσίας σε κάθε γνώση⁵⁹. Συνηγορούν ακόμη στην επιβολή της φιλοσοφίας για την ορθή ανατροφή («...καὶ πολλῶν μὲν ἄλλων συνουσιῶν ἀπειργοντα καὶ ὠφελίμων, ὄθεν, ἂν μάλιστ' ἀνὴρ γίγνοιτο... ὄθεν, ἂν φρονιμώτατος εἴη. Τοῦτο δὲ ἡ θεία φιλοσοφία τυγχάνει ὄν...»)⁶⁰, τη σημασία της παιδικής αγωγής⁶¹ και τη μέθοδο διδασκαλίας και εκπαιδευτικής τακτικής («... οὐδὲν μᾶθημα μετὰ δουλείας τον ἐλεύθερον χρῆ μανθάνειν... Μὴ τοίνυν βίᾳ... ὦ ἄριστε, τοὺς παῖδας ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἀλλὰ παίζοντας τρέφει ἵνα καὶ μᾶλλον οἶος τ' ἦς καθαρῶν ἐφ' ὃ ἕκαστος πέφυκεν»)⁶². Ο Πλάτων φροντίζει να διευκρινίσει όχι μόνο την έννοια και τη σημασία της φιλοσοφίας («Ὅποτε γάρ τοι... τό φιλοσοφεῖν αἰσχρόν ἤγησαιμην εἶναι, οὐδ' ἂν ἄνθρωπον νομίσαιμι ἐμαυτὸν εἶναι, οὐδ' ἄλλον τὸν οὕτω διακείμενον»)⁶³ αλλά και να διακρίνει τον αληθῆ φιλόσοφο και να τονίσει ότι

55. *Παιδαγωγός*, Α' κεφ. XIII, 101-102 (1-2).

56. Παρ' όλα αυτά ο Κοραΐς παραπέμπει συχνά για το θέμα της Ρητορικής στον Αριστοτέλη (βλ. «Ἀκολουθία τῶν αυτοσχεδίων στοχασμῶν...» (έκδ. 1807), σσ. 224-225, 228, 231-232 και 235 και αργότερα εκδίδει τα *Πολιτικά* (βλ. *Προλεγόμενα*, τ. Β' σσ. 601-746, Αθήνα 1988) και τα *Ἠθικά Νικομάχεια* (βλ. *Προλεγόμενα στους αρχαίους Ἑλληνες συγγραφείς*, τ. Γ', σσ. 7-83 Αθήνα 1990).

57. *Πολιτεία*, Β' 377 a-e.

58. *Πολιτικός*, 261 a-e.

59. *Φαῖδρος*, 237 c-d.

60. *Θεαίπτος*, 172 d και 173 a-b και *Φαῖδρος*, 239 b.

61. *Εὐθύδημος*, 288 d-e και 289 a-e.

62. *Πολιτεία Ζ'* 536 e και 537 a.

63. *Ἀντερρασαί ἢ περὶ φιλοσοφίας ἠθικός*, 133 a-b.

οι εχθροί της φιλοσοφίας είναι ουτιδανοί που με τη δική της εξάπλωση αποκαλύπτονται⁶⁴, κατακεραυνώνοντας τους ημιμαθείς και τους αντιδρώντες με τη ρήση: «Ἀφιλοσοφία ἔξις, καθ' ἣν ὁ ἔχων μισολόγος ἔστί»⁶⁵.

Την προώθηση του τρίτου στόχου -του διακαή πόθου του Κοραΐ για την ανάληψη κοινής παιδευτικής προσπάθειας των Ελλήνων- μπορεί να εξυπηρετήσει κάλλιστα η αναφορά στον Ισοκράτη, που βέβαια κάτω από εντελώς διαφορετικές συνθήκες επεδίωκε τη συνένωση των Ελλήνων για την κοινή επιχείρηση κατά των Περσών και των άλλων εχθρών της αρχαίας Ελλάδας. Οι ισοκρατικές αναφορές εξυπηρετούν και την προβολή του νόμου της εξέλιξης⁶⁶, αλλά κυρίως τονίζουν τα αναμενόμενα για τους Έλληνες αγαθά⁶⁷. Περισσότερο ενδιαφέρουσες όμως είναι οι ρήσεις του Ισοκράτη για την ευμεθοδία των παραδόσεων⁶⁸ και την ηθική επίδοσή⁶⁹, ενώ ο παραμερισμός των αντιφιλοσόφων επιτυγχάνεται με την επίκληση της ισοκράτειας ρήσης ότι οι Έλληνες είναι οι ευρετές της φιλοσοφίας⁷⁰ και κυρίως η απόφασή του ότι: «Τούς τολμῶντας θλασφμεῖν περὶ τῶν παιδευόντων καὶ φιλοσοφούντων ὁμοίως ἄξιον μισεῖν, ὥσπερ τοὺς εἰς τὰ τῶν θεῶν ἔδη ἐξαμαρτάνοντας»⁷¹.

Αν οι διευκρινίσεις όσον αφορά το επίπεδο φιλοσοφίας, παιδείας και θρησκείας καταύγασαν το αναγκαίο φως, μία οριοθέτηση του πολιτικού πεδίου, μέσα στο οποίο λειτουργεί ο Κοραΐς, δεν θα ήταν απλώς συμπληρωματική. Στο πεδίο αυτό το πνεύμα των φυσικών και θετικών επιστημών⁷², ενισχυμένο από το πνεύμα του γαλλικού Διαφωτισμού, αντιπαραβάλλεται στο θεολογικό δογματικό και επιχειρεί την απαλλαγή του από την κηδεμονία της εκκλησίας στο χώρο της παιδείας. Υπάρχει μία

64. *Εὐθύδημος*, 305 a-e.

65. *Ὅροι*, 415 e, 4^{οο}.

66. *Εὐαγόρου ἐγκώμιον*, [190-191], § 7.

67. *Φιλίππῳ Ἐπιστολαί β'*: [408-409], § 11, [411], § 24 και γ' [412], § 5.

68. *Παναθηναϊκός* [238], § 26-29 και [239], § 30-31.

69. *Παναθηναϊκός*, [239], § 32.

70. *Πανηγυρικός*, [49-50], § 47.

71. *Νικοκλής*, [28-29], § 9.

72. Βλ. Γ. Καρά, «Η διεΐσθηση του ευρωπαϊκού επιστημονικού πνεύματος στον ελληνικό προεπαναστατικό αιώνα», ανάτυπο από το *Αφιέρωμα στον Ε. Παπανούτσο*, Αθήνα 1980, σσ. 451-460.

διάκριση ανάμεσα στους Φαναριώτες διαφωτιστές, τους γαλλομαθείς, που ακολουθούν ένα διαφωτισμένο δεσποτισμό που ανήκει σε μια προηγούμενη περίοδο, και στον Κοραή. Αυτή η διαφορά συνιστά και την αιτία της μεταξύ τους αντιπαράθεσης. Ακόμη και τα προικισμένα άτομα που υπάρχουν μεταξύ των Φαναριωτών, γίνονται, λόγω της εξουσιαστικής τους θέσης, συντηρητικά και κλείνουν σταδιακά προς αναχρονιστικά πολιτικά πρότυπα, απομακρυνόμενα από το λαό και τα προβλήματά του. Ο Κοραής ανήκει στην τελευταία φάση του νεοελληνικού Διαφωτισμού, εκπροσωπεί τη μέση οδό παντού και εκφράζεται δια μέσου της μεσαιάς τάξης. Μέση οδός στη γλώσσα, μέση οικονομική κατάσταση, μεσότητα σε όλα τα επίπεδα⁷³. Ο Αριστοτέλης επιδρά εδώ καθοριστικά, έστω και εμμέσως.

Η γενική αυτή μεσότητα του Κοραή μπορούμε να πούμε ότι εκφράζεται καλύτερα στην τρίτη φάση της πολιτικής του σκέψης, μετά το 1803, με την έκδοση του *Memoire*. Ευρωπαϊκός φιλελευθερισμός, πνεύμα Montesquieu, κοινωνία της παιδείας και της ελευθερίας. Ο Κοραής στη φάση αυτή της καταστάλαξης ενδιαφέρεται άμεσα και έντονα για την διαμόρφωση των κοινωνικών και ιδίως των παιδευτικών προϋποθέσεων που εγγυώνται τη συγκρότηση του νέου και υγιούς κράτους. Εγκαταλείπεται ο προηγούμενος ριζοσπαστισμός, δυναμοποιείται η κυριαρχική στη σκέψη του πλέον θεωρία των ιδεολόγων και του Condorset, τονίζεται η πολιτισμική παράμετρος και επιστρατεύεται η κλασική παιδεία για την επιβολή της πολιτικής λύσης με φιλελεύθερα πρότυπα⁷⁴. Ο Κοραής απογοητευμένος από τις περιστασιακές και μόνον ελπίδες για τους εμφα-

73. Για όλα αυτά τα ζητήματα βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Το πολιτικό θέμα στον Κοραή με αποσπάσματα των Πολιτικών του παραινέσεων*, Αθήνα 1963, σσ. 15-20 και *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 3^η 1983 (1977), σσ. 9, 11, 13, 38, 63 και 65, -Απ. Δασκαλάκης, *Ο Αδαμάντιος Κοραής και η ελευθερία των Ελλήνων*, Αθήνα 1965, σσ. 400 και 525, -Απ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, Δ', Θεσ/νίκη 1973, σσ. 236-246 και 266, -Gr. Cassimatis, "Esquisse d'une sociologie du phanariotisme", στο *Symposium l'Époque Phanariote*, Θεσ/νίκη 1970-ΙΜΧΑ 1974, σ. 165. Θ. Γραμματά, «Γλωσσική και ιδεολογική αντιπαράθεση κοραϊσμού και φαναριωτισμού μέσα από τα Κοραϊστικά του Ιακωβάκη Ρίζου Νερουλού», *Συνέδριο Κοραής και Χίος*, Χίος 1983 (υπό δημοσίευση) και «Ιδεολογικές διαστάσεις μιας διαμάχης», σσ. 41-44, όπου και πληρέστερη βιβλιογραφία για το ζήτημα.

74. Π.Μ. Κιτρομηλίδης, «Οι φάσεις της πολιτικής σκέψης του Α. Κοραή», σσ. 107-108.

νιζόμενους σωτήρες που θα επιβοηθούσαν και στη λύση του ελληνικού προβλήματος, περιορίζεται στη δική του και μόνο προσφορά, στη διατύπωση και την προβολή ενός φιλοσοφικού στοχασμού και πολιτικού φιλελευθερισμού που θα προετοίμαζε τα πράγματα και θα έδινε προοπτική για την ιδεολογική και αυτογνωσιακή ανασυγκρότηση και θα προετοίμαζε τους υπόδουλους για το επερχόμενο μέλλον⁷⁵.

Συνελόντι ειπείν, η φιλοσοφία, για τον Κοραή, αποτελεί τη νέα παιδευτική αξία και το νέο παιδευτικό όπλο για τη γενική πρόοδο, χαρακτηρίζεται από υγεία και πλάθει φωτισμένους ανθρώπους σε μια σύγχρονη ευρωπαϊκή κοινωνία. Στα γνωστικά όρια της φιλοσοφίας περιλαμβάνεται παν το επιστητό. Η φιλοσοφία δεν είναι μόνο θεωρητική έρευνα, αλλά έχει και χρηστική σημασία και συνδυαζόμενη με τον αναμορφωτικό ρόλο της παιδείας αποκτούν και οι δύο ρόλο πολιτικό. Μπορούμε να πούμε ότι φιλοσοφία είναι ο φωτισμός που παρέχει η παιδεία⁷⁶. Και ακόμη ότι ο Κοραής φιλοσοφεί μόνο για χάρη της πράξης και πρωτίστως για χάρη της κατάλληλης παιδείας στην οποία πρέπει να συμμετέχουν τα τέκνα όλων των Ελλήνων⁷⁷. Η φιλοσοφία με τα φώτα του ορθού λόγου αποβλέπει στην ευνομούμενη πολιτεία και παρακάμπτει το σχηματικό χώρο της μεταφυσικής, εκτεινόμενη σε όλο το εύρος της επιστημονικής γνώσης, γίνεται η θεωρία και η πράξη «*ὄλων ὁμοῦ τῶν χρησίων εἰς τὸν ἄνθρωπον*» και ιδιαίτερα τον εργαζόμενο της *μεσαίας τάξεως*⁷⁸.

75. Π.Μ. Κιτρομηλίδης, «Αυτόπτης φοβερών πραγμάτων», σ. 72.

76. Πρβλ. και Β.Α. Κύρκος, «Ο Κοραής και η ὑγιής φιλοσοφία», σσ. 8-9 και 12-14 και P. Noutsos, "Adamantios Coray: Le point de vue d'un témoin 'Oculaire' sur la dette des Lumières Françaises envers l'antiquité Grecque", σσ. 49-50.

77. Πρβλ... Ν. Κ. Ψημμένος, «Ο Κοραής και το δόγμα ἰὸμω καλόν, νόμω κακόν», σσ. 25 και 28.

78. Τις σκέψεις αυτές που ενυπάρχουν από την αρχή στην αντίληψη που έχει ο Κοραής για το ρόλο της φιλοσοφίας, τις αναπτύσσει ευρύτερα αργότερα (βλ. Σχολαστικοκατάργησις Ἄπαντα, τ. Α', σ. 1345, Διάλογος... (1824), Ἄπαντα, τ. Α', σσ. 301, 615 και 625. Πρβλ. και Π. Νούτσος, «Από τη φυσική ζωή στην πολιτική κοινωνία: Θέσεις της κοινωνικής και πολιτικής φιλοσοφίας του Κοραή», σσ. 212-213.